# Yapisal Degisme Ve Uzmanlasma

# (Structural Changes and Specialization in Developing Economies)

**Dr Haluk F GURSEL**

## Sonuclar

A. Genel olarak

1. Bir kalkinarak-uzmanlasma teorisi klasik mukayeseli maliyetler yasasindan ve cesitli turevlerinden yararlanabilir.

2. Bu analizin dinamik yapilmasi ve dinamige uymayan varsayimlarin elenmesi gerekir.

3. Uzun donem mukayeseli avantaj, sektorel arz-talep dengesi duzeyinde, kisa donem avantajlarindan farkli sonuclara ulasabilir.

4. Chennery'nin optimum cozumu ile bir kaynak dagilimi analizi yapilabilir.

5. Uretimin tum sektorleri ayni derecede otonom degildir. Bazilari tamamiyle 'kapali finansman' sektoru durumundadirlar.

6. Bir ulkeye giden sermaye (otonom sektor) o ulkeye yeni teknikler goturerek ithal ikamesi ve sonra da ihracat yapabilir. Optimum cozumde uzmanlasilacak alanlara gelen sermaye geldigi ulkeye de yararli olur. Bu olgu sonunda, 'otonom' ya da 'marjinal olarak ihracata dayanan' (export-based) bir sektor ortaya cikabilecegi gibi, yanlis yerlesmis ise ithalat artisi da dogabilir.

7. Uzun donem talep bilesenleri ve diger ulke arzlari onceden kesinlikle tesbit edilemez.Ancak kisa donem avantajlari,belli uzunluga kadar uzatilabilir ( ornegin 5 yila kadar) ve bu sure icin dinamik faktorler dikkate alinarak tahminler yapilabilir.Bu durumda baslangic uzmanlasmasi, ekonomi cok kisa donemde yapiyi degistiremiyecegi icin onemli olmaktadir.

B. Turkiye icin cikarilabilecek sonuclar

1. Turkiye'de her seyden evvel guvenilir veriler yetersizdir. Bu nedenle bir optimum programlama cozumune varmak cok guc, belki de imkansizdir.

2. Eger Turkiye'de tutarli veri uretimi artirabilir ve bazi hesaplar yapilabilirse, belki de mukayeseli ustunluge sahip oldugumuz baska alanlar tesbit edilebilir.

3. Bu alanlann tesbiti cesitli politikalarin belirlenmesini etkiliyebilir. Ornegin

a. Planlama konusunda "ozendirici" tedbirler alinacak alanlann,

b. Yabanci sermaye konusunda kabul olunacak sektorlerin,

c. Turkiye'nin herhangi bir ekonomik butunlesmeye katilmasi halinde, uzmanlasma konusunda alacagi pozisyonun, bugunkulerden farkli olacagi umulabilir.

4. Turkiye'de bugun uygulanan ithalat ikamesinin kapali ya da ihracata dayanan bir endustri kurmasindan cok, ithalat artirici yonunun agir bastigi soylenebilir.

**Abstract**

This article was written long ago. Nevertheless, the tentative conclusions arrived are even today seem to preserve their actuality.

The study, examines a model of development- specialization theory. It claims that, such a development theory may borrow the concussions from the comparative advantages theory. Nevertheless, a development theory by its nature is a dynamic model, thus the non-dynamic assumptions in comparative advantages which are not compatible with a dynamic model need to be eliminated.

As an example, the solution proposed by H. B. Chenery may provide a basis for the distribution of resources in the economy.

The article, as applied to Turkish economy, observes that the quality of data is not lending itself for thorough analyses as the data sets often are insufficient to form a time series analysis. As a result, if a better data management can be made the new sectors where the country has a comparative advantage can be identified.

YAPISAL DEĞİŞME VE UZMANLAŞMA

Halûk GÜRSEL [*]

I — *Kalkınma Teorileri*

II — *Dış Ticaret Teorileri*

III — *Niçin Bir Dinamik İhtisaslaşma — Kalkınma Teorisine İhtiyaç Vardır?*

IV — *Dinamik Bir Modelin Varsayımları Neler Olmalı?*

A. *Ekonomi seviyesinde,*

B. *Firma seviyesinde,*

C. *Az Gelişmiş ülkelerdeki özellikler.*

V — *Kalkınarak İhtisaslaşmada Kaynak Dağılımı Konusunda Görüşler ve Chennery'-nin Kalkınma — İhtisaslaşma Teorisi İçin "Optimum Programlama Çözümü"*

VI — *Piyasa Şartlarının Programlara Cevap Vermesi*

---

[*] 1946 da İzmirde doğdu. S.B.F. den 1967 de mezun oldu. Halen Maliye Müfettiş Yardımcısıdır.

*VII — Vargılar*

*A. Genel Olarak*

*B. Türkiye İçin Çıkarılabilecek Sonuçlar*

*Seçilmiş Bibliyografya*

**1 — Kalkınma Teorileri :**

Son on onbeş yıldır iktisatçılar bugüne değin üzerine pek dikkatle eğilmedikleri bir meseleyle, kalkınma sorunu ile ilgilenmeye başladılar.

Sanayi devriminden bu yana ülkelerin arası açılmakta, bazı ülkeler fakir kalmakta bazıları zenginleşmekteydiler.

Daha ziyade kaynak optimizasyonu konusuna eğilen neo-klâsik teoriler, kaynak geliştirimi konusunda az gelişmiş ülkelerin dertlerine hal çareleri getirmemişti.

Zira gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkelerin sorunları biribirinden farklıydı. Belli bir gelişme seviyesine ulaşmış ülkeler örneğin bir döviz darboğazı ile karşılaşmaz iken, pek çok az gelişmiş ülke döviz yokluğu yüzünden varlıklarını idame ettirmekte bile güçlük çekiyorlardı.

Az gelişmiş ülkelerin sorunlarına eğilen iktisatçılar önce bu memleketlerin karekteristiklerini ortaya koymakla işe başladılar.

Bu ülkeler evvelâ adam başına gelir sıralamasında en sonda geliyorlardı (1)

| | Adam başına $ |
|---|---|
| — Endüstri öncesi | 50— 200 |
| — Sanayileşme döneminde | 200— 600 |
| — Sanayileşmiş (endüstriyel) | 600— 1500 |
| — İleri endüstriyel toplum (Tüketim toplumu) | 1500—4000 |
| — Endüstri ötesi toplum | 4000—20000 |

Otuz yıl sonra endüstri ötesi toplumlar şunlar olacaktır : Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Kanada, İsveç.

**Kaynak :** Amerika Meydan Okuyor (J. J. S. Schreiber) S. 44.

Öte yandan geliri düşük olan bu ülkelerde tabiatıyla üretim de zayıftı. İhracatları genellikle birkaç maddeye dayalıydı, daha ziyade tarımsal (zaman zaman da endüstriyel) mallara dayann ihracat yapıları çok istikrarsız bir yapıya sahipti... vb.

(1) Kişi başına gelire göre toplum tipleri :

Şu halde yapılacak teoriler kişi başına gelir artırımı üzerine kurulması, döviz darboğazına care bulmalıydı.

Nitekim teorilerde kalkınmanın tanımı şu şekilde veriliyordu :

Kişi başına geliri, devamlı olarak ve önemli oranlarda reel birimlerle artırmak.

Kalkınma, gelişmiş ülkelerdeki büyümeden (growth) ayrılır. Büyüme bir genişleme olduğu halde, kalkınma kavramında bir genişleme ile birlikte genellikle bir yapı dönüşümü, çatı değişmesi de söz konusudur. Bu anlamda, ülkenin üretim oranları kalkınma sırasında değişir.

Kalkınmanın iki temel sorununa yani fert başına gelirin artırılmasına ve döviz darbogazı sorunlarına çeşitli iktisatçılar çeşitli çareler göstermektedirler.

Ancak bugüne kadar yapılan tüm kalkınma teorileri, az gelişmiş ülkeler sorunlarını iyi bilmeyen gelişmiş ülkeler iktisatçıları tarafından yapıldığından henüz, az gelişmiş ülkelerce uygulanabilir bir kalkınma teorisi ortaya konmamıştır.

Mevcut teorilerin hepsinde iki ortak özellik ayırmak kabildir.

a) Dinamik oluşları,

b) Genel oluşları.

a) Dinamik olmaları kavramı, teorilerin, kalkınma süreci içinde, tüm faktörlerde meydana gelen değişmeleri kapsamına almalarını ifade etmektedir.

b) Genel oluşları ise, piyasa dengesi dışında bir takım amaçları (örneğin : sosyal amaçları) içermesidir.

Yapılan teorileri iki gurupta toplamak mümkün görünmektedir.

1) Dengeli kalkınma modelleri,

2) Dengesiz kalkınma modelleri.

1) Dengeli kalkınma savunucuları sektörler arasında bir takım tamamlayıcılık ilişkileri bulunduğunu söylerler ve üretim ile pazarın birlikte artması için kaynakları çok sayıda sektöre yaymak gereğinden bahsederler. Böylece talep yetersizliği ve kıtlık büyümeyecektir.

Nurkse, Rosenstein-Rodan, Lewis bu fikrin savunucularıdır.

Bu fikri tenkid edenler ise kaynakların çok sayıda sektöre yayılması ile etkinliğini kaybedeceği, verimliliğin düşeceği, zar gibi yayılan kaynakların bir işe yaramayacağı fikrindedirler.

2) Dengesiz kalkınma fikrini savunanlar ise stratejik sektörlerde bolluk, diğerlerinde ise kıtlık yaratılmasını önerirler. Böylece fiatlar ve kârlar artacak,

az gelişmiş ülkelerde çok az bulunan müteşebbisler çoğalacak ve yatırımlar artacaktır.

Savunucular, stratejik sektörün arzına cevap vermek için ekonomide esnekliklerin uygun olduğunu söylerler ve bu arza karşı talebin otomatikman ortaya çıkacağını önerirler.

Stratejik sektör ise, diğer sektörlere bağlılığı en çok olan sektör olacaktır. Chenery'nin yaptığı çalışmalara göre bu sektör demir-çelik sanayiidir.

Teorinin başlıca savunucuları A. Hirschman ve P. Streeten'dir.

Teorinin karşısında olanlar ise ekonomide sözü edilen esnekliklerin bulunmadığını ve çekici sektörün bir süre sonra atalete düşeceğini (arzına talep olmaması nedeniyle) söylemektedirler.

Aslında dengeli ve dengesiz kalkınma modellerinin her ikisi de dengeyi hedef almaktadırlar. Birisi bu dengeye uzun dönemde, diğeri kısa dönemde varmak istemektedirler.

Kalkınmada tarıma mı yoksa sanayie mi ağırlık verilmesi gerektiği sorunu henüz çözümlenmemiştir. Bazı ülkeler az gelişmişlerin tarım alanına yatırım yapmalarını ileri sürerken, diğer bir kısmı ise tersini söylemektedirler. Her birinin kendilerine göre argümanları olmakla birlikte endüstri alanını tavsiye edenlerin argümanları daha kuvvetlidir.

Bir kısım düşünürler ise ampirik araştırmalardan giderek gelişme kalıpları bulmaya çalışıyorlar.

Kalkınma (kişi başına gelirin artışı anlamında) ile endüstrileşme ve tarım ilişkileri alanında yapılan ampirik araştırmalardan birisi de H. B. Chenery'ye aittir.

Çalışma, farklı kalkınma seviyesinde bulunan elli kadar ülkenin ayni tarihli verileri incelenerek endüstrileşme ile kişi başına gelir seviyesi arasındaki kuvvetli korelasyonu ortaya koymaktadır.

Gelir seviyesindeki farklılıklar yalnız başlarına endüstrideki farklılıkların % 70 ini izah etmektedir. Endüstri tipleri ise şöyle bir ilişki ifade etmektedir. 100 dolarlık gelir seviyesinde imalât endüstrilerinin % 68 i tüketim malları, % 12 si makine - teçhizat (hafif sanayi) imâl etmekte; gelir seviyesi 600 dolar (adam başına) olunca, tüketim malları endüstrileri % 43 e düşmekte, makina - teçhizat imalâtı % 35 e yükselmektedir.

Bir sektörün üretiminin gelişimi ile kişi başına gelirin gelişimi arasındaki ilişki de bir "gelişme esnekliği" ile ifade edilmektedir.

$$\pi = \frac{\frac{\Delta O_s}{O_s}}{\frac{\Delta Y_p}{Y_p}} = \frac{\Delta O_s}{O_s} \frac{Y_p}{\Delta Y_p} = \frac{(Y_p \quad \Delta O_s)}{(O_s \quad \Delta Y_p)}$$

Bu esneklik katsayısı ara mallardan geçerek (1.50) yatırım mallarından (2.16), tüketim mallarına gidildiğinde (1.31) düşmektedir. Örneğin makina imalâtı (2.80) ve nakliye araçları (2.33) için çok kuvvetli, gıda endüstrisi (1.13) ve tütün endüstrisi (0.93) için çok zayıftır.

Gelişme elâstikiyeti az olan sektörlerin gelişmeye katkısı azdır. (Bu sektörler genellikle tasarruf yaratmayan sektörlerdir.)

Böylece Chenery endüstriel gelişmenin kalıplarını ampirik araştırma yoluyla tesbit etmeyi denemektedir.

Şimdiye kadar kalkınma teorilerine bir göz atmış bulunuyoruz. Bundan sonraki bölümde dış ticaret teorilerini inceleyeceşiz.

**II — Dış Ticaret Teorileri :**

Adam Smith'in dış ticareti izah etmekte yetersiz kalan "mutlak üstünlükler teorisi"nden sonra, D. Ricardo "mukayeseli üstünlükler" ya da "mukayeseli maliyetler" teorisini ortaya attı.

Mukayeseli üstünlükler sorununu bir örnekle açıklayabiliriz : Bir adam kasabanın hem en iyi hukukçusu hem de en iyi daktilo yazan kişisi ise ve zamanı sınırlı ise bu kişinin menfaatinin maksimum olması, kendisinin hukuk işleriyle uğraşıp; daktilo edilecek yazılarını parayla tutacağı bir daktiloya havale etmesiyle mümkündür.

Bu teoriye göre iki ülke, iki mal varsayılmaktadır. Eğer bir ülke her iki malda da mutlak avantaja ve bunların yalnız birisinde mukayeseli üstünlüğe sahipse o ülke, o malı üretmelidir.

Ancak bu şekilde dış ticaretten sağlanan avantaj her iki ülkede de maksimum olacaktır.

| | Kumaş | Şarap | |
|---|---|---|---|
| İngiltere | 100 | 120 | (Rakamlar 1 birim için harcanacak |
| Portekiz | 90 | 80 | emeği gösteriyor.) |

Portekiz şarapta İngiltere'den % 33 (100×40 : 120), kumaşta % 10 (10×100 : 100) avantajlıdır. Bu durumda Portekiz şarap üretiminde nisbi bir

üstünlüğe sahiptir. Ricardo dış ticaret teorisinden çıkarılabilecek teorik iki örneği burada kaydedelim :

a— (n) kadar mal ve (m) kadar ülke olsa, (n) kadar malda (m—1) kadar ülke uzmanlaşmış bulunsa, yani sonuncu ülke hiç bir malda ihtisaslaşamasa, bu hâl uzun dönem sürmez. Ülke dışa kapanır. Tabii bir süre sonra "himaye" ile dışa açılma olanağı vardır. Eğer, uzmanlaşamayan ülke bir iktisadi bütünleşmeye gitmiş ise, o bölge devamlı yardımla beslenebilirse gelişebilir. (Güney İtalya örneği gibi.)

b— Bir gelişmiş ülke teorik olarak bir malın üretiminden vazgeçerek daha yüksek malları üretmeye karar verirse bu halde ikinci sırada gelen avantaja sahip ülke, birinci derecede mukayeseli üstünlüğe sahip olur.

Ricardo'nun teorisinin dayandığı varsayımların en önemlilerine gelince, bunları şöylece sıralamak mümkündür :

1 — Teoride üretim faktörleri mobilitesi ülke içinde tam, ülkelerarasında ise sıfırdır.

2 — Tam rekabet varsayımdır. Dolayısıyla üretim faktörleri maliyeti piyasa fiatına eşittir.

3 — Maliyetin tek ölçüsü emektir. İki ülkedeki emeğin karşılaştırılabileceği kabul edilmekte ve eğitim ve teknik bilgiden doğan farklılaşma ihmal edilmektedir.

4 — Ticaret sadece iki ülke arasında yapılmakta ve üretilen mallar iki tane olduğu varsayılmaktadır.

5 — Nakliye masrafları sıfır kabul edilmektedir.

6 — Parça başına maliyette azalan verimler kanunu ihmâl edilmekte (örneğin tahıl üretiminde ekilebilir toprağın sonuna yaklaştıkça birim maliyeti artar) ve sabit verim varsayılmaktadır.

7 — Her hangi bir üretim dalında maliyet üretim miktarına göre değişmiyecektir. Ölçek ekonomileri ve dişsal ekonomiler yoktur.

8 — Ülkeler arasında serbest mübadele vardır. Miktar kısıtlamaları ve diğer engeller yoktur.

9 — Teori bir anlık kesiti veya anlık kesitleri göstermektedir. Yani statik ya da mukayeseli statik olarak ele alınabilir.

10 — Bir mal tek bir üretim fonksiyonu ile üretilmektedir. Ve bu fonksiyon her ülkede ayrıdır.

Bu teori yanlış olmamakla beraber çeşitli yönlerden tamamlanmalıdır.

Örneğin teori ticaretin yönünü verdiği halde ticaretin seviyesini göstermez. İki ulusal değişim fiyatı arasındaki oran (Terms-of-trade) nasıl teşekkül edecektir ? (Bu konu Marshall-Edgeworth analizi ile çözümlenmiştir.)

Öte yandan iç ekonomide faktörlerin bir sektörden diğerine geçişte marjinal prodüktivitenin düşmiyeceği varsayımı da kaldırılmalıdır. Orantısız verim yasasına göre kaynaklar (b) den (a) ya tahsis edildikçe (a)'da prodüktivite düşecek parça başı maliyetler yükselecek, (b) de parça başına maliyet düşecek prodüktivite artacaktır. Bu etki nisbi üstünlüğü kaldırabilir.

Diğer varsayımlar da eleştirilebilir.

Dış ticarette en çok tutulan modellerden birisi de Ricardo teorisine dayanan Hecksher-Ohlin modelidir. Bu modele göre ülkelerarasında maliyetlerin farklı olduğunu söylemek kâfi değildir. Önemli olan niçin farklı olduğudur.

Ohlin bunu şöyle izah etmektedir :

Maliyet farkları her ülkenin sermaye, emek, tabiat unsuru yönünden sahip olduğu FAKTÖR CİHAZLANMASINA bağlıdır.

Eğer malların talep şartları (tüketici tercihleri ve gelir dağılımı) aynı ise, iki ülke arasında fiyat oranları $\frac{P'a}{P'b} \times \frac{P''a}{P''b}$ farklı olacak ve ticaret olacaktır. Yani, Ohlin modeli talep şartlarını fazla dikkate almamaktadır.

Ohlin'e göre de malın ihtiva ettiği faktör miktarı a) üretim fonksiyonu (her mal için her ülkede aynı) b) üretimin fizik şartları (eş-ürün eğrileri) c) faktör fiyatlarına bağlıdır.

Ohlin analizi de statiktir. Ve önemli varsayımları ihtiva etmektedir.

1 — Bir malın üretim fonksiyonu her ülkede aynı olmalıdır.

2 — Üretim fonksiyonları homogen (bir-örnek) ve doğrusal olacaktır.

3 — Her iki ülkede tüketim deseni (pattern) aynı olacaktır. Yani talep yapıları pek farklı olmayacaktır.

4 — Bütün üretim imkânlarının kullanıldığı varsayımdır.

5 — Bir malın üretiminde kullanılan faktörler arasında yoğunluk, çeşitli faktör fiyatlarında tersine çevrilemiyecektir. (Reversibility).

6 — Faktör cihazlanması veridir.

Ohlin tipi bir analiz sonucuna göre, İşgücü-yoğun olan ülkelerin, emek yoğun mallar, sermaye-yoğun ülkelerin sermaye-yoğun mallar ihraç etmesi gerekmektedir. Buna göre genellikle fakir olan ülkeler, genellikle işgücü bakımından

zengin olduklarından model, onların daha çok işgücü kullanan tarımsal maddelerde ve ilk maddelerde uzmanlaşması (ihtisaslaşması) çözümünü vermektedir. Bunun eleştirisine ileride döneceğiz.

Ohlin modelinin geçerliliğini test eden araştırmalardan en önemlisi Leontieff'inkidir. Bu araştırma sonucunda Leontieff, sermaye-yoğun bir ülke olan ABD'nin sermaye-yoğun mallar ihracatının, emek-yoğun mallar ithalâtının olması gerektiği halde

$\left(\frac{C}{L}\right) Ex > \left(\frac{C}{L}\right)$ İmp tersini bulmuştur : $\left(\frac{C}{L}\right) Ex < \left(\frac{C}{L}\right)$ İmp.

Az gelişmiş ülkelerin ihracatında ise genellikle böyle bir paradoksa rastlanmamaktadır. Bununla birlikte bu paradoksun görüldüğü az gelişmiş ülkeler mevcuttur. (Hindistan örneği gibi).

### III — Niçin Bir Dinamik İhtisaslaşma - Kalkınma Modeline İhtiyaç Var ? :

Kalkınma modelleri bugün başlıca iki tiptir. Birinci tip modeller açık ekonomiler için, ikinci tip modeller ise kapalı ekonomiler için yapılmaktadır.

Sonuncu tip modeller ekonominin kendi kendilerine kalkınmalarını ve böylece döviz darboğazını aşmalarını önermektedirler. Ancak böylesine otarşik bir ekonomi kurulabilmesi, yurt-içi kaynakların bol olmasına bağlıdır. Bu nedenle bu tip kalkınma (Hindistan, Çin gibi.) kaynakları zengin ülkelere tavsiye olunmaktadır.

Diğer tip modeller, açık ekonomi modelleridir, demiştik. Bunlar döviz darboğazını kırmak için ihracatı çeşitlendirmeyi ve artırmayı önermektedirler. Böylece, kalkınma için içeride üretilmesi iktisadî olmayacak mallar (özellikle yatırım malları) dışarıdan satın alınabilecektir.

İhracat yapılabilmesi için de, gelişmekte olan ülkede kurulacak ihraç sektörünün mukayeseli üstünlüğe sahip olması gerekir. Aksi halde ürünlerini satabilmesi olanağı yoktur. Yani ihracatı kalkınmanın dış finansman gereği ile bağdaştırmak zorunluluğu vardır.

Öte yandan dış ticaret sadece döviz darboğazını kırmakta değil, örneğin kaynak sağlayıcı olarak da yararlı olabilir. Tasarruf - yatırım açığını kapamakta dış ticaretten yararlanabilir. Tabii bu dayanış ülke için tutarlı bir ihracat yapısına dayanıyorsa ülke bundan devamlı ve dalgalanma olmaksızın yararlanabilir.

Kurulacak ihtisaslaşma - kalkınma modeli statik mi olmalı dinamik mi ? sorununa gelince, böyle bir model statik olamaz.

Bunun birinci nedeni doğrudan doğruya kalkınmanın dinamik bir süreç olmasıdır.

Diğer nedeni statik bir ihtisaslaşma modelinin bize ancak kısa dönem üstünlüğünün uzun dönem üstünlüğüne eşit olduğu özel hali gösterebilmesidir. Uzun dönem mukayeseli üstünlüğü ancak dinamik faktörlerden doğan değişmeleri inceleyerek, tartışabiliriz.

**IV — Dinamik Bir Modelin Varsayımları Neler Olmalıdır ? :**

Dinamik bir model, statik bir modelden daha farklı varsayımlardan hareket eder. Böyle bir modelde dinamik ile uyuşmayan hiçbir varsayım konamaz.

Bu varsayımlar şimdiye dek incelediğimiz teorilerdekinden hareket ederek başlıca şunlar olmalıdır :

A— Ekonomi Ölçüsünde Varsayımlar :

1) Talep kompozisyonu zaman içinde değişir. Dinamik yorumda talep yapısının değişmelerini, farklı talep farksızlık eğrileri çizerek yapmalıyız. Tabiatıyla bunlar farklı marjinal ikâme hadlerini gösterecektir.

2) Ölçek ekonomilerinin ve dışsal tasarrufların olmadığı varsayılamaz.

Örneğin diğer sektörlerdeki maliyet düşmeleri ve talep artışları tanımlanan sektör için dişsal tasarruflara sebep olabilir.

Maliyet düşmeleri de verimlilik artışlarına, ölçek ekonomilerine, yeni teknolojiye bağlı olabilir. Dinamikte bunlarda dikkate alınmalıdır.

3) Üretim, faktör miktarı, toplam talep miktarlarındaki değişmeler de modeli etkiler.

B— Firma Seviyesinde :

1) Rekabetçi (Concurrentiel) firmalar arasında güç eşitliği varsayımı yapılamaz. Çünkü tanımlanan bir sektördeki tasarruf azlığı ya da çokluğu firmanın dinamik kapasitesini etkiler.

2) Firmaların görüş ufukları aynı değildir. Bu konu firmanın gayrisafi gelirlerinin oluşmasını ve kullanılmasını etkiler.

3) Aynı malın üretim fonksiyonlarının uluslararasında homogen oluşu kabul edilemez.

4) Faktör yoğunluğu (hem malda, hem ülkede) tersine dönebilir.

5) Firma entegrasyonu olmadığı varsayılamaz. Zira firma kârlarından doğan finansman kapasitesinin önemli bir kullanım olanağı "dèbouché" buralardadır.

C— Az Gelişmiş Ülkelerde :

Az gelişmiş ülkelere uygun bir model yapılmak isteniyorsa daha başka varsayımlardan hareket etmelidir.

1) Az gelişmiş ülkelere uygulanan Hecksher - Ohlin modeli, onların tarımsal ürünlerde uzmanlaşmasını öneriyordu. Bunu yaparken klâsik ticaret teorisi, ortalama verimlere dayanmakta ve toplam ürünü (buğday) toplam kaynağa (toprak, insan) bölerek bu ortalama verim elde edilmektedir. Oysa marjinal analize gitmek daha yararlıdır. Tarımda marjinal işçinin verimi sıfır olabilir. Ayrıca kullanılabilir toprağın sonuna gelinmiş bulunabilir. Bu durumda marjinal verimin sıfır olduğu alana kaynak tahsisinin anlamı yoktur.

Eğer tarımda "gizli işsizlik" varsa, buraya işgücü tahsisi hasıla artışı sağlamaz. Yani dinamik bir analiz, mj. değerlerden hareket etmelidir. Marjinal değer =ortalama değer varsayımı yapmamalıdır.

2) Az gelişmiş ülkelerde tam rekabet varsayımı yapılamaz (diğer ülkeler için de sakıncalıdır). Dolayısıyla malın alternatif maliyeti (almaşık maliyeti) o malın fiyatına eşit olmaz. Ve tam rekabette doğacak bir sonuç olan, "faktör gelirlerinin biribirine yakın sektörlerde eşitlenmesi" söz konusu olmaz. Eşitlenebileceğini kabul etmek için faktörlerin tam mobilitesini (klâsik teori) varsaymalıdır. Gerçek ise böyle değildir. Gelişmiş ülke modellerinde bile "ülke içinde tam faktör mobilitesinden" hareket edilmemelidir.

3) Az gelişmiş ülkelerde sosyal kârlılıktan hareket edilmelidir.

Bu şekilde anlamlı bir mukayese olanağına kavuşulabilir. Şöyle ki, sınai ürünün (oto) iç fiyatı hesaplanırken, —çünkü klâsik teori pahalı üretilenin ithalini, ucuz üretilenin ihracını önermektedir— tarımsal mal üretiminde kullanılan marjinal prodüktivitesi sıfır işgücünün payını düşmelidir. Zira bunlar sıfır verimde oldukları halde üretimden pay almaktadırlar. Yani bunlardan faydalanmanın sosyal maliyeti sıfırdır. Bunun sonucu, sınaî ürünün iç maliyeti, tarımsal ürünün maliyetinden düşük çıkabilir. (Yalnızca tarımda gizli işsizken alacak olduğu ücret; oto üretiminde çalışsa da çalışmasa da alacak olduğu ücret düşülecektir). Buna mukabil sadece öbür sektöre çekmek için verilecek ücret hesaba katılacaktır.

4) Talep de gelişmiş ülke analizlerinde olduğu gibi değişken varsayılmalıdır.

Az gelişmiş bir ülke için bu varsayımın yorumunu yapacak olursak;

a) Uzun dönem ticaret hadlerinin etkilerinin az gelişmişler aleyhine olduğunu artık bilmekteyiz.

b) Talebin gelir elâstikiyeti sınaî mallarda birden büyük, ziraî mallarda küçüktür. (Artan gelir sınaî mala yönelmektedir.)

c) Teoriye göre sanayide ihtisaslaşması gereken ülkeler, tarımdan vazgeçememekte ve az gelişmiş ülkeler tarımsal mallarda tekelci olmadıkları gibi, gelişmiş ülkeler tarımsal mallar üretiminde daha büyük prodüktivite artışları sağlayabilmektedirler.

**V — Kalkınarak İhtisaslaşmada Kaynak Dağılımı Konusunda Görüşler ve Chennery'nin Kalkınma - İhtisaslaşma Teorisi İçin "Optimum Programlama Çözümü"**

Az gelişmiş ülkelerde kaynaklar (Özellikle sermaye) kıt olduğu için bunların öncelikle hangi alana tahsis edilmesi gerektiği sorunu vardır. Bir kalkınarak ihtisaslaşma modeli de böyle bir tahsisin hangi alanlara olacağını arar.

Chennery'ye göre dağıtım olayı iki safhalıdır : a) Bir ürünün üretimi için en-iyi tekniğin seçimi b) Malın hepten üretilip üretilemiyeceği kararı. Birinci mesele daha çok gelişme, ikinci mesele mukayeseli üstünlük ile ilgilidir. Ama biribirlerinden kolayca ayrılamaz.

Herhangi bir malda bu iki sorunun incelenmesi üç şekilde yapılabilir.

A) Faktör yoğunluğu, ölçüsü,
B) Verimlilik ölçüsü,
C) Muhasebe fiyatlarını temel alan Programlama ölçüsü seviyesinde.

**A) Faktör Yoğunluğu Ölçüsü :**

Bir dağıtım sorununu çözmek için en kıt faktör üzerine eğilmek gerekir. Az gelişmiş ülkeler içinde birim üretim (çıktı) başına nisbi olarak daha az sermaye kullanan malları üretmeleri ve ihraç etmeleri salık verilmektedir. Yani en küçük sermaye - hasıla oranı kullanan üretimi yapmalıdırlar. Uzun dönemde hem malın üretiminde kullanılan faktör yoğunluğu, hemde ülkede faktör yoğunluğu tersine dönebileceğinden, sermaye-emek ölçüsü çok kaba bir ölçek olarak kalmaktadır.

**B) Marjinal Verimlilik Ölçüsü :**

Daha tutarlı bir ölçü, kaynakların belli bir biriminin belli bir kullanıştaki toplumsal marjinal üründür. Ölçü daha ziyade yatırım projelerine uygulanmaktadır. Toplum bakımından marjinallik, projenin, ülkenin belli dönemde yaptığı yatırımın bir parçası olmasıdır.

Toplam üretimi, belli uzak gelecekte maksimize eden "verimli" yatırım, milli geliri, kısa dönemde maksimize eden değil, en yüksek tasarrufa yol açandır. Bu kısa dönemde gönüllü tasarruflar ve vergi yoluyla sağlanacak tasarruflar yatırımları artıracaktır.

Kârların tasarruf edilip yeniden yatırılması varsayımı yeni bir ölçeği ortaya çıkarmıştır : "marjinal yeniden yatırma oranı".

Sermaye-yoğun endüstrilerin en fazla kâr sağladığı varsayımı altında Galenson ve Leibenstein, az gelişmiş ülkelerin faktör yoğunluklarını tersine çevirerek en fazla sermaye-yoğun alanlara yönelmelerini önermektedirler. Bu endüstrilerin büyük boylarda olması ve "kalkınmanın kutbu" haline gelmesi de önerilmektedir. Zira bu halde ölçek ekonomilerinden yarar sağlayabileceği gibi, araştırma ve yeni faktör üretimine daha müsait bir zemin hazırlayacaklardır.

**C) Programlama Çözümü :**

Bu model farklı malların ve üretim faktörlerinin arz ve talebinin dengelenmesi sorunundan hareket eder, Yani optimal noktaya (tahditler altında) ekonominin sektörleri itibariyle yaklaşır.

Model için tüketici talebi ve ülkenin ticaret imkânları VERİDİR. Bu durumda işgücü sermaye ve doğal kaynakların elverişli arzlarıyla (artıklar kalabilir) tutarlı bir istihsal seviyeleri dizisi kurulabilir. Eğer istihsal sabit maliyetlerle devam ediyorsa, doğrusal programlama, denge şartlarının karşılığı bir "gölge fiyatlar" hesaplama yolu sağlar. Bu şartlarda her malın fiyatı, üretim maliyetine eşittir.

Gölge fiyatların kullanılması, özellikle Tinbergen, Frisch ve Chennery tarafından ileri sürülmüştür.

Doğrusal programlama metodu bize, doğrusal bir fonksiyonu, doğrusal sınırlar içinde maksimize (ya da minimize) etmek imkânı verir. Kalkınma programlarında sınırlar çoğu kez mal ve faktör taleplerinin, aynı ürünlerin arzını aşmamasıdır. Maksimizasyon ise daha çok milli gelir için istenir. Alternatif amaç, üretimdeki bir artışı minumum maliyetle başarmak olabilir. Başka sınırlamalar da mümkündür.

Model, gelişimi ülkeninkine benzeyen bir gelişmiş ülkeye bakılarak kurulur.

Şimdi basit bir doğrusal programlama modelini inceleyeceğiz :

## ÜRETİM VE İTHAL FAALİYETLERİNİN MUHASEBE FİYATLARI YOLUYLA DEĞERLENDİRİLMESİ

| | Üretim Faaliyetleri | | | | İthal faaliyetleri | | | Muhsebe fiyatları | | | | Sınırla-malar |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | $X_1$ | $X_2$ | $X_3$ | $X_4$ | $M_1$ | $M_2$ | $M_3$ | Deney a | Deney b | Deney c | Deney d | |
| | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 | 10 | 11 | 12 |
| 1. Madenî ürünler | 1 00 | — | — | – | 1.00 | — | — | 2.55 | 3.48 | 3.41 | 2.26 | 1.000 |
| 2. Demir - Çelik | —.22 | 100 | — | — | — | 1.00 | — | 3.60 | 4.82 | 4.03 | 3.50 | 10.00 |
| 3. Demir cevheri | -- | —.08 | 1.00 | — | — | — | 1.00 | 3.30 | 4.42 | 3.12 | 2.19 | 0 |
| 4. Yabancı paralar | — | — | — | 1 .00 | — .85 | —1.20 | —1.10 | 3.00 | 4.02 | 4.10 | 2.92 | 0 |
| 5. Diğer girdiler | —.20 | — .25 | — .70 | — .10 | — | — | — | 3.00 | 3.20 | 3.10 | 2.20 | — |
| 6. Emek | —.70 | — .20 | — .30 | 1.00 | — | — | — | 1.50 | 1.50 | 1.50 | .50 | — |
| 7. Sermaye | —.70 | —2.70 | — .50 | 2.20 | — | — | — | 1.00 | 1.00 | 1.00 | 1.00 | - |
| Toplumsal kârlılık | | | | | | | | | | | | |
| Deney (a) | —.59 | — .41 | + .25 | 1.00 | 0 | 0 | 0 | | | | | |
| Deney (b) | —.03 | + .37 | +1.23 | 0 | 0 | 0 | 0 | | | | | |
| Deney (c) | +.15 | 0 | 0 | 0 | 0 | — .78 | —1.29 | | | | | |
| Deney (d) | 0 | — .03 | 0 | 0 | — .22 | 0 | — 1.02 | | | | | |
| Üretim ve ithalât seviyeleri | | | | | | | | | | | | |
| Deney (a) | 0 | 0 | 1 | 2050 | 1000 | 1000 | 0 | | | | | |
| Deney (b) | 0 | 1000 | 80 | 850 | 1000 | 0 | 0 | | | | | |
| Deney (c) | 1000 | 1220 | 98 | 0 | 0 | 0 | 0 | | | | | |
| Deney (d) | 1000 | 0 | 0 | 1464 | 0 | 1220 | 0 | | | | | |

Model dört üretim ($X_1$, $X_2$, $X_3$, $X_4$) ve üç ithal faaliyetini ($M_1$, $M_2$, $M_3$) içine almaktadır.

ai j matriksi her faaliyet birim seviyesinde olduğunda (j) malının girdi (—) ya da çıktı (+) miktarını gösteriyor. Net çıktı örneklerde 1 birim alınmıştır.

Örneğin : $X_1$ üretim faaliyeti, bir birim madeni eşya üretiminin .22 demir - çelikten .20 birim "diğer - girdi" den .70 birim emekten ve .70 birim sermayeden meydana geldiğini göstermektedir.

M. İthal faaliyeti ise. 85 birim yabancı para harcaması (girdi) ile bir birim madeni eşya arz etmenin alternatif yolunu sağlamaktadır.

$X_2$ ve $M_2$ (demir-çelik) ile $X_3$ ve $M_3$ arasında böyle bir alternatif vardır.

Dördüncü üretim faaliyeti bir birim yabancı para elde etmek için marjinal ihracat sektöründen kullanılan kaynakları gösteriyor.

Tam bir modelde tüm mallar çözüme konulur. Ayrıca değişik tipteki sermaye ve emek miktarı belirtilir.

Örnekte aranan çözüm : Madeni eşya ve demir-çelikten 1000 er birimi en düşük maliyetle üretmektedir.

Demir cevheri ile yabancı paraya dıştan başka net bir talep olmadığı varsayılmaktadır. Sınırlama (sıfır).

Diğer girdiler ile emek ve sermaye, ekonominin geri kalan bölümündeki alternatif maliyetleri yansıtan fiyatlarla arzediliyor.

İlk sınırlamalar dört girdinin arzının belirtilen talebe eşitliğidir.

$$X_1 + M_1 = 1000$$
$$—.22X_1 + X_2 + M_2 = 1000$$
$$—.08X_2 + X_3 + M_3 = 0$$
$$X_4 —.85M_1 —1.20\ Me —1.10\ M_3 = 0$$

**AMAÇ : EMEK VE DİĞER GİRDİLERİ, SERMAYE CİNSİNDEN ALTERNATİF MALİYETLERE DEĞERLENDİREREK, BELLİ NİHAİ TALEPLERİ ARZETMEK İÇİN GEREKEN SERMAYEYİ MİNİMİZE ETMEKTİR. YANİ MESELE, BİRİM BAŞINA MALI EN DÜŞÜK MALİYETLE ARZDIR.**

Her çözüm için gerekli dış faktörler (Fi)' ler —emek, sermaye ve diğer girdiler— şu denklemlerden çıkar :

Diğer girdiler $F_5 = .20\ X_1 + .25X_2 + .70X_3 + .10X_4$
Emek $F_6 = .70X_1 + 20X_2 + .30X_3 + 1.00X_4$
Sermaye $F_7 = .70X_1 + 2.70X_2 + .50X_3 + 2.20X_4$

Demek ki çözümde üç adım var :

1) Arz ve talep seviyelerini yerine getiren uyarlı bir program veya faaliyet seviyeleri takımı bulma,

2) Bu programla ilgili gölge fiyatları hesaplama,

3) Bu fiyatları kullanarak herhangi bir geliştirmenin (optimizasyonun) olup olmadığını inceleme.

1) Ortaya çıkarılan denklemlerdir.

Şimdi gölge fiyatları hesaplayacağız. Ancak faaliyetin toplumsal kârlılığını bilmeliyiz.

Belli bir faaliyetin toplumsal kârlılığı ise : $rj = \varepsilon_i\ a_1\ j\ P_1$ dir.

rj = faaliyetin kârlılığını

a = i malı veya faktörünün, j faaliyeti içindeki girdisi veya çıktısıdır.

Pi ise (i) malının gölge fiyatıdır.

Optimum çözüm matriksin değeri sıfır olduğunda bulunur. Diğer faaliyetler (—) ya da (sıfır) olacaktır.

Gölge fiyatlar ise her dönem yeniden hesaplanır.
Gölge fiyatları veren eş-anlı denklem dizisi :

$a_1j\ P_1 + a_2j\ P_2 + anj\ Pn = 0\ (j = 1..n) \quad j = \varepsilon_i\ aij\ Pi$

$a_1j + 1 \times P_1$

(a) = (j) faaliyetindeki (i) malının ya da faktörünün girdisi veya çıktısıdır.

Sistemin eş-anlısı çözümü gölge fiyatları verir. Girdiler piyasa fiyatları ya da diğer uygun birimlerle hesaba katılabilir.

Açık ekonomi çözümünde yabancı paranın denge fiyatını da içine alır.

GÖLGE FİYATI (TİNBERGEN) : EMEK, SERMAYE, YABANCI PARA PİYASALARINDA DENGE OLSAYDI GEÇERLİKTE OLACAK FİYATLAR'dır.

Şimdi kurulan modeli çeşitli şekillerde çözelim :

a) Piyasa fiyatları ithâl maliyetlerine göre tayin edilsin. Döviz kuru fazla —değerlendirilmiş olsun. Buna göre gölge fiyatları bulup toplumsal kârlılığı hesaplıyalım.

Bu halde toplumsal kârlılık sadece ($X_3$) demir üretimindedir. Ama çelik üretilmedikçe, demir üretiminin anlamı yoktur. (İç talep "demire" = 0). Yani piyasa fiyatlarında madeni ürün ve demir-çelik 1000'er birim ithal edilecektir.

b) Yabancı para fiyatı $X_4$ ihracat endüstrisinde kararlaşan, alternatif maliyetine eşit olsun. Bu şekilde, ithâl maliyetine dayanarak yeni bir gölge fiyat takımı çıksın. Sosyal kârlılık denkleminde $X_2$ ve $X_3$ kârlı olmakta ve yatırımın "demir-çelik yatırımı" olması anlamlı olmaktadır. Madeni ürünler ithâl edilecektir.

c) Şimdi aşırı kârları yok etmek için optimuma gitmeye devam edelim. $X_2$, $X_3$, $X_4$, M durumu üzerinden yeni gölge fiyatları;

$a_1j\ P_1 + a_2j\ P_2 .... + anj\ Pn = 0$

anj...

Denklem takımından çıkarabiliriz. $P_5$, $P_6$, $P_7$ (diğer girdiler emek, sermaye) fiyatları = VERİ. Bunun sonucu demir cevheri ve demir-çelik üretiminden doğan dinamik dışsal ekonomi madeni eşya üretiminin maliyetini düşürmektedir. Zira kârlar sıfıra inmiştir. Ve $X_1$ faaliyeti sosyal kârlılık testinde .15'i vermektedir. Optimum üretim :

$X_1 = 1000$

$X_2 = 1220$

$X_3 = 98$ olacaktır. İthalât yapılmıyacaktır.

d) Emeğin alternatif maliyet yeniden gözden geçirilsin ve örneğin, kendi piyasa fiyatı iken ekonominin diğer sektörlerindeki marjinal verimine eşit hale getirilsin ve bu gölge fiyat da, piyasa fiyatının 1/3 üne aynı oranda sermayenin 1/2 sine eşit olsun. Bu böyle kabul olununca emek kullanan endüstrilerde kullandıkları emekle orantılı fiyat düşüşü olacaktır.

Emek yoğun mükafatlıdır. d'nin optimal çözümü 1000 birim madeni ürün üretmek ve 1220 birim demir-çelik (demir cevheri bunun içindedir) ithâl etmektir. Çünkü ithalât, çelik üretiminden daha ucuza gelmiştir. (Kârlılık testi = —.03).

Tabloda görünmemekle beraber, diğer girdiler ve emek gerekleri kendi muhasebe fiyatları ile değerlenince a, b, c denemelerinin 8000, 7470 ve 7290 ına karşılık, bu çözüm 5760 birim sermaye maliyetine sahiptir.

(c) ve (d) deneyleri dışsal ekonomileri de kapsadığından programlamanın kapsamını genişletmektedir. Fakat talep miktarı ve tüketici tercihleri henüz veridir.

Bu model gelecekteki bütün iktisadi olaylarla birlikte giden belirsizliği beraberinde taşıdığı için beş yıllık programlardan daha çok faydalanmamalıdır.

Bu modelde ticaretin optimal modeli yatırımların optimum dağılımı ile eş - anlı tayin edildiğinden, Hecksher - Ohlin modelinden ve piyasa dengesinden daha geneldir. Piyasaya girenlerden daha başka maliyetleri ve yararları gözönüne almaktadır.

Modele artan verimlerin varlığının katılması güçlükler yaratır. Bir ülkenin belli bir üretim seviyesinin üstünde avantajlı olduğu söylenebilir. Ama kâra geçiş noktası diğer sektörler çıktılarına bağlı olduğundan kesinlikle belirlenemez.

Bu modellerin gelişmiş şekilleri istenen tahditler altında optimumu verirler. Örneğin Sovyet tipi ülkeler tatbikattaki darboğazları aşmak için iç dengeye ağırlık verirler. Az gelişmiş ülkelerde bu darboğazlar, bilindiği üzere, ödemeler dengesi güçlüklerinden doğar ve bazı mallar ile faktör piyasalarında dengesizlik olarak belirir.

Uzun dönem dengesi ise daha çok başlangıçtaki sektörler arası seçime bağlıdır. Zira sonraki dönem dengesi, önceki dönem dengesi üzerine bina edilir. Yani önceki ihtisaslaşma önemli olmaktadır.

Chennery'nin modelinin en önemli tarafı klâsik Ricardo teorisine de dayanarak, "belli bir üretim seviyesinin üstünde" az gelişmiş ülkenin "belli bir malda" mukayeseli üstünlüğe sahip olabileceğini söylemesidir. Amacı, kaynak dağılımını toplumsal kârlılık ile tutarlı hale getirmektir. (1) Ancak potansiyel ticaret kazançları (özellikle teknolojik ilerleme) denge uğruna feda edilmektedir. Bunlar modele dahil değildir.

**VI — Piyasa Şartlarının Programlara Cevap Vermesi :**

Chennery modeli bize ülke için maksimum kâr durumunda faktörlerin sektörel dağılışını vermektedir.

Ancak, piyasa ekonomileri kendi hallerine bırakılırsa neler olacaktır ? Yukarıdaki modele uygun çekici kuvvetler varmıdır ?

a— Sermaye yönünden :

Bir kaynağın, mukayeseli üstünlük olan alana yönelmesi şu iki şartın bir arada bulunmasına bağlıdır :

1) Ekonomideki kârlar mukayeseli avantajdan doğan kârları aksettirmelidir. Yani avantajlı sahada nisbî kârlar yüksek olmalıdır.

---

(1) Araya "Diğer ülke arzları, inputlar, teknoloji, talep veridir." cümlesi konulacaktır.

2) Mukayeseli avantajlara eşit olan bu kârlara yatırımlar müsbet (olumlu) cevap vermelidir.

Bu kaydedilen iki noktadan sapmalar olabilir.

1°) Gerçek avantajlara nazaran kâr oranlarında sapmalar, bulunabilir :

Bu tip sapma şöylece açıklanabilir.

A) Ulusal ekonomi seviyesinde devamlı eğilimlerin varlığı.

Bu tip bozuklukların sonunda yapı bozukluğuna yol açabileceğini kaydedelim.

Bunun sebepleri arasında, A. Lamfalussy'nin dediği gibi, uzun dönemde ekonomideki enflâsyonist ve deflâsyonist karakterlerin bulunması sayılmalıdır.

Ekonomilerin yapısal nedenlerle enflâsyona veya deflâsyona sürüklendiği söylenebilir. Ama bunların sonuçları neler olacaktır.

Prof. Bye'ye göre örneğin Belçika gibi bol tasarruf fazlası veren bir ülke devamlı bir deflâsyonist "iklim" içinde bulunursa anormal derecede düşen faiz haddi nedeniyle, aynı reel şartlarda bulunan dünyanın geri kalan kısmındaki faaliyetler finanse edilecektir. Prof. Giersch ise buna sermaye mobilitesinin ülke içinde az olmasını da dikkate alarak, faiz haddinin düşmüş olması nedeniyle ekonomideki daha az kâr getiren alanların da finanse edilebileceğini eklemektedir.

Devamlı enflâsyonist bir iklim içinde bulunan bir ülkede (özellikle az gelişmiş bir ülkede) ise, tasarruf fazlası olmayacaktır.

Bu durumda sermayenin ülke içinde sektörel dağılımı, mukayeseli avantajlardan ziyade, herkes tarafından bilinen spekülâtif kârlar alanlara yönelir.

Zaten bu dönemde, piyasa kârları nisbi avantajlı sahalardan ziyade, iç piyasa ürünlerinde görülür.

B— Ulusal ekonomi içinde iktisadi rekabet koşullarında "yapısal bozuklukların" varlığı.

Bu tip yapı bozuklukları geleneksel olarak ne büyüme ne de uluslararası ticaret modellerine sokulmamaktadır. Bunlar özellikle siyasi iktidarın müdahalesi sonucunda ortaya çıkarlar. Örneğin : Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri ziraatçilerinin büyük ilk madde üreticisi olan ülkelerden değişik bir rejime tabi olması gibi. Son on yıldır Belçika kömürleri de avantajlı bir rejimden yararlanmaktadır.

Gene, yapıdaki bütün "ihtilâlci" değişmelerden daha genel olan anlaşma ve birleşmelerin meydana gelişinden de söz etmelidir. Tabii, mülkiyet rejimi gibi "ihtilâlcı" değişiklikler kârların avantajları yansıtmasını engeller.

2°) Kâr hadlerine oranla yatırımların ayrımında (tahsisinde) sapma :

Ancak mukayeseli avantaja sahip olunan alanlar kârlarla belirlenmiş olsa bile üretim faktörleri (özellikle) sermaye ve emek) bu alanlara kaymamaktadırlar.

Alanın kârlarla belirlenmesi, "daha" avantajlı üretimde, "daha az avantajlı" olana oranla kâr oranlarının daha fazla yükselmesidir.

Prof. Byè bu olayı iki şekilde izah etmektedir :

1) Savunma yatırımları,

2) Sektörlerin otonomisi,

1) SAVUNMA YATIRIMLARI :

Prof. Byè'nin Fransız ekonomisi üzerinde yaptığı gözlemlere göre, sektörler itibariyle değişik olmakla birlikte ortalama % 56 oranında bir otofinansman vardır. Firma ve dönemlere göre farklı bulunmakla beraber, kuvvetli bir dış rekabete maruz (tehlikeye maruz = menacé) endüstrilerde otofinansman oranı yüksektir. Bu endüstriler genellikle "gelişme esnekliği" (1) e yakın

( $\Delta$ Os/Os/ $\Delta$ Yp/Yp) zayıf endüstrilerdir.

Yani normal olarak silinmesi gereken endüstri dalları mukavemete devam etmektedirler.

Bu örneği genelleştiren Byé buna "gelişmiş ülkelerdeki tehlikeye maruz endüstrilerin aktif savunma paradoksu" adını vermekte ve buna daha çok kısa dönemde kâr oranları düşük fakat uzun dönemde firma açısından "beklenen kâr" oranı yüksek sektörlerde rastlandığını kaydetmektedir. Müteşebbis, elindekilerin tasfiyesi sonunda eline az bir bedel geçecekse ve bekleyişleri iyi ise rasyonalizasyon tedbirlerine gitmekte kısa dönemde değil uzun dönemde kâr maksimizasyonunu düşürmektedir. Bunun sonunda bir maliyet düşüşü (verim artışı nedeniyle) elde edebilirse üretimi artırabilmektedir bile. Nitekim gelişmiş ülkelerde tarımsal mallar üretimi gelişme elâstikiyeti sıfır olmadığı için adam başına üretim ile birlikte artmaktadır. Bu anlatılan anlamda uzmanlaşma, dış rekabet yoluyla etkinliği artırmaktadır.

2) Konu öte yandan sektör otonomisi ile izah edilebilir. Bir sektörün tasarrufları, ülke içinde diğer sektörlere daha az akmaktadır. Aynı sektör içinde kullanma daha yaygındır. Burada müteşebbis beklediği kârı, kısa dönemde, diğer sektördeki halihazır yüksek kâra tercih etmektedir. Zira kendi sektöründe ihtisas sahibidir. Başka sektörlere kaymak eğiliminde değildir.

Bu sonuncu fikir itirazlarla karşılanmıştır. "Eğer" denmektedir "sermayenin ülke-içi mobilitesi zayıf olsaydı, bugün gelişmiş dediğimiz ülkeler, tarımdan sanayie geçemezdi. "Zira tarih endüstriye sermaye vermiş tarım sektörü örnekleri ile doludur.

Sektör otonomisinin başka bir yönü de az gelişmiş ülkelerde vaktinde önce ortaya çıkan sermaye - yoğun endüstrilerdir. Profesör Byé, bunu izah için az gelişmiş ülkelerdeki sermaye-yoğunalanların "kontrollu" olduğunun gözlenebileceğini söylüyor. Örneğin : Venezuelâ'da petrol şirketlerinin elde ettiği kârlar, Irak'ta petrol çıkarımında kullanılıyorsa bu, sektör otonomisinin az gelişmiş ülkedeki bir görüntüsüdür. Bu sektörün oraya gidiş nedeni, bir kaç bölge hariç bütün petrol kuyularının, aynı hasıla sermaye oranını kullanmasıdır.

Yani Byé sermayenin iki ayrı ülkede bulunan aynı sektörlerdeki mobolitesinin aynı ülkedeki ayrı sektörlerden fazla olduğunu gözlemlemiştir.

Sermaye - yoğun metotlarla üretim yapan bu sektör kısa zamanda pazar gelişmesi ihtiyacı hissedilecek ve iç pazar doyunca zorunlu olarak ihracata yönelmek eğilimi gösterecektir. Leontieff tipi bir paradoksa az gelişmiş ülkelerde de (Hindistan gibi) rastlanmasının bir izahı bu olabilir.

Klâsik teorinin diliyle de mukayeseli üstünlüğe sahip olunan mal yerine, üretim faktörü ihraç edilmiştir. Yani malın yerini faktör akımı almıştır.

Bu tip endüstriler (yani sermaye - yoğun üretim yapanlar) dediğimiz önce "ithal ikamesi" yapar, sonra ihracata yönelme imkânları ararlar. Prof. Myint az gelişmiş ülkelere yerleşen bu tür endüstrilerin iki tip olduğunu söylemektedir: a) Hindistandaki çelik tesisleri gibi kamu güçleriyle kurulanlar b) gelişmiş bölgelerden az gelişmişlere akan taşkınlar. Myint'e göre sermaye - yoğun ihracatı geliştirmeye en fazla bunlar mütemayildir. Eğer az gelişmiş ülkeler bu durumdaki yabancı sermayeyi kabule hazır iseler, çabalarını ithal ikamesi yapan endüstriler üzerine topladıkları takdirde dünyanın geri kalmış diğer bölgelerine ihracat yapabilirler. Prof. Chennery'nin gözlemleri de az gelişmiş ülkelerde ithal ikamesi endüstrilerinin daha hızlı geliştiğini ortaya koymuştur. Bunların, bir kısmı sermaye - yoğun "kontrollü" sektörler olmakla birlikte pek az bir kısmı da Myint'in dediği gibi kamu gücüyle kurulan ulusal yatırımlardır. Ancak, bunlar dış pazarlarla rekabet durumunda olduklarından (himayeye rağmen) ihraç endüstrilerinden daha hızlı (örneğin bunların yeni pazar bulma zorunluğu vardır) gelişmektedir. Buna dayanarak Chennery finansman durumunu belirtmemekle birlikte (yani yabancı sermaye mi, ulusal sermaye mi), önce ithâl ikâmesine yönelinip sonra ihracat yollarını aramanın ülke için daha avantajlı olacağını söylüyor.

Buraya kadar söylediklerimiz Chennery'nin optimum kaynak dağılımı çerçevesinde sermaye faktörünün kendiliğinden dilenen alana gitmesinin güçlülüğünü göstermiştir.

Zira görüldüğü gibi savunma yatırımları ve sektör otonomisi nedeniyle piyasa fiyatları, gerçek kâr oranlarını yansıtsa bile, sermaye gerçek avantajlı sahanın talebine cevap vermekte güçlük çekmektedir.

**b— İşgücü :**

İşgücünün mobilitesi ise daha azdır. Belli bir sektördeki işgücü bu formasyonu uzun dönemde kazanır. Ve sık sık yer değiştirmesi kolay değildir.

Ancak bazı sektörler, istihsal faktörü doğurucudurlar. Örneğin ABD'de demiryolu sanayii gözlemlere göre, diğer sektörler için kaliteli işgücü deposu olmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde devlet sektörünün aynı durumda olduğu söylenebilir.

Bunların da dilenen sektöre çekilmesi ücretlerin ve diğer çalışma koşullarının avantajlı sektörde yüksek olmasına bağlıdır.

Kısacası, Chennery'nin yapısal dönüşüm için optimum programlama metodu ile varılan sonuçların uygulanması, bir takım politika çözümlerine bağlıdır. Bu da örneğin iyi yapılmış bir plânlama içinde, fazla değerlenmiş kurları düzenlemek (finansman için) bazı sektörler için özendirici tedbirler almak gibi tedbirlerle mümkündür.

## VII — Sonuçlar :

A. Genel olarak :

1 — Bir kalkınarak - ihtisaslaşma teorisi klâsik mukayeseli maliyetler yasasından ve çeşitli variantlarından yararlanabilir.

2 — Bu analizin dinamik yapılması ve dinamiğe uymayan varsayımların bir yana atılması gerekir.

3 — Uzun dönem mukayeseli avantajı, sektörel arz-talep dengesi seviyesinde, kısa dönem avantajından farklı sonuçlara ulaşabilir.

4 — Chennery'nin optimum çözümü ile bir kaynak dağılımı analizi yapılabilir.

5 — Üretim sektörleri, aynı derecede otonom değildir. Bazıları tamamiyle "kapalı finansman" sektörü durumundadır.

6 — Bir ülkeye giden sermaye (otonom sektör) o ülkeye yeni teknikler götürerek ithâl ikâmesi ve sonrada ihracat yapabilir. Optimum çözümde ihtisaslaşılacak alanlara gelen sermaye geldiği ülkeye de yararlı olur. Bu olay sonunda, "otonom" ya da "marjinal olarak ihracata-dayanan" (export-based) bir sektör çıkabileceği gibi yanlış yerleşmiş ise bir ithalât-artışı da doğabilir.

7 — Uzun dönem talep kompozisyonu ve diğer ülke arzları kesinlikle tesbit edilemez. Ancak kısa dönem avantajları belli uzunluğa kadar uzatılabilir. (5 yıl kadar) ve bu süre için dinamik faktörler dikkate alınarak tahminler yapılabilir. Bu durumda başlangıç ihtisaslaşması, ekonomi çok kısa dönemde yapıyı tekrar değiştiremiyeceği için önemlidir.

**B. Türkiye İçin Çıkarılabilecek Sonuçlar :**

1 — Türkiye'de herşeyden evvel veriler yetersizdir. Bu nedenle örneğin bir optimum programlama çözümü yapmak çok güç, hatta imkânsızdır.

2 — Eğer Türkiye'de veri üretimi artırılabilir de bazı hesaplar yapılabilirse, belki mukayeseli üstünlüğe sahip olduğumuz başka alanlar tesbit edilebilir.

3 — Bu alanların tesbiti çeşitli politikaların tesbitini etkileyebilir. Örneğin :

a— Plânlama konusunda "özendirici" tedbirler alınacak alanların,

b— Yabancı sermaye konusunda kabul olunacak alanların,

c— Türkiye'nin herhangi bir ekonomik bütünleşmeye katılması halinde, uzmanlaşma konusunda alacağı pozisyonun, bugünkülerden farklı olacağı umulabilir.

4 — Türkiye'de ithalât ikamesinin kapalı ya da ihracata - dayanan bir endüstri kurmasından ziyade, ithalât - artırıcı yönünün ağır bastığı söylenebilir.

## SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

1) BALOGH, T.; Unuquat Partners, Oxford, 1963.

2) BHAGWATİ, J.; The Theory Of International Trade, Indian Economic Jeornal, July 1960.

3) BHAGWTİ, J.; Growth ,Terms Of Trade And Comparative Advantage, Economia Internazionale, Aug. 1959.

4) BHAGWATİ, J.; Immiserizing Growth: A Geometrical Note, Rewiew Of Economic Studies, June, 1958.

5) BULUTAY, Doç. Dr. Tuncer; Mukayeseli Masraflar Teorisi Üzerine, SBFD, C. XXI, Sayı : 3.

6) CHAKRAVARTY, S.; The Logic Of Investment Planning, 1967.

7) CHENERY, H. B.; Comparative Advantage And Development Policy, American Economic Rewiew earch, 1961.

8) CHENERY, H. B.; Patterns of Industrial Growth The American Economic Rewiew, September, 1960.

9) CHENERY, H. B.; The Application of Investment Criteria, Quarterly Journal of Economic, February, 1953.

10) CHENERY, H. B. CLARK.; Inter Industrial Economic, New York, 1961.

11) HABERLER G.; The Theory Of International Trade, Willam Hodge ,Edinburg, 1936.

12) HABERLER, G.; Some Problems In The Pure Theory of International Trade, The Economic Journal, June 1950.

13) JOHNSON, H. G.; International Trade And Economic Growth, Harwart University Press, Cambridge, Mass. 1958.

14) LEONTİEF, W.; An International Comparison of Factor Costs and Factor Use, American Economic Rewiew, June 1964.

15) MANOILESCO, M.; The Theory of Protection and International Trade, London, 1931.

16) MEADE, J. E.; Economic Growth and Terms of Trade Oxford Economic Papers, March, 1966.

17) MEADE, J. E.; The Theory of International Economic Policy, Vol. II, Trade and Welfare, Universty Press, New York, 1955.

18) MICHAELY, M.; Concentration in International Trade, Amsterdam, 1962.

19) MORGAN, T.; The Long-Run Terms of Trade Between Agriculture and Manifacturing, Economic Development and Cultural Change, Oct. 1959.

20) MYİNT, H.; Classical Theory of International Trade and the Underdeveloped Countries, Economic Journal, June, 1958.

21) NURKSE, R.; Patterns of Trade and Development New York, 1961.

22) PREBİSH, R.; Commercial Policy in Underdeveloped Countries American Economio Rewiew, May, 1959.

23) SAMUELSON, P.; International Trade and Equalisation of Factor Prices, The Economic Journal, June 1948.

24) STALEY, E.; The Fature of Underdeveloped Countries, New York, 1961.

25) TİNBERGEN, J.; International Economic Cooperation, Amsterdam, 1945.

26) TİNBERGEN, J.; Mathematical Models of Economic Growth, London, 1962.

27) VİNER, J.; Studies in the International Trade, Harper and Bros, New York, 1937